ТЕМА 5
МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета: отримати комплекс знань щодо методології та методів наукового дослідження; ознайомитися з класифікацією методів наукового дослідження; навчитися застосовувати методи наукового дослідження.

План:

5.1 Поняття про методологію й методи наукових досліджень
5.2 Характеристика методів наукового дослідження
5.3 Вибір методів дослідження

Опорні поняття та терміни: методологія, метод, спостереження, порівняння, аналогія, моделювання, вимірювання, експеримент, абстрагування, конкретизація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, історичний метод, історична деталізація, опитування, анкетування, монографічний метод, системний підхід.

Виклад матеріалу теми

5.1 Поняття про методологію й методи наукових досліджень.

Методологія в перекладі з грецької – це вчення про систему методів, теорія методів. Слово «методологія» складається зі слів «метод» і «логія». Останнє, перебуваючи вкінці складного слова, означає «вчення», тому в буквальному розумінні методологія – це вчення про метод.

Успішне проведення наукових досліджень, постановка завдань, проведення науково-дослідницької роботи зумовлено правильним використанням методології наукового дослідження.

Методологія наукового дослідження – це теорія пізнання, орієнтована на конкретні етапи розвитку наукового знання. Вона досліджує пізнавальні процеси, що відбуваються в науці, методи і форми наукового пізнання.

Головною метою методології є вивчення засобів, методів і прийомів дослідження, за допомогою яких нове знання тримається в науці. Предмет її вивчення – це поняття й методи самої науки, їх сфера застосування, обґрунтованість наукових результатів, осмислення досягнень науки з погляду філософської та суспільної культури.

Розвиток науки нерозривно пов’язаний зі створенням методології, яка втілює властиві їй принципи. Подібно до поділу об’єктивних законів на загальні й окремі, пов’язані з розвитком тих або інших окремих галузей знання, методологія науки також може бути загальною й конкретно-науковою.

Загальна методологія науки досліджує закони розвитку наукового пізнання в цілому. Водночас методологія ґрунтується на законах наук, особливостях пізнання конкретних процесів і проявляється в здійсненні, з одного боку, теоретичних узагальнень, принципів окремих наук, а з іншого – методів дослідження.

Розвиток методології науки пов’язаний із розвитком методів наукового пізнання дійсності, загальними законами розвитку наукового знання, теорії й мови науки, перевіркою будь-якої теорії практикою.

Метод (від грец. *methodos* – дослідження, спосіб пізнання) – це:

- спосіб дослідження явищ, який визначає планомірний підхід до вивчення їх наукового пізнання та встановлення істини;
- методи дії вченого. Ці методи дослідницькі, оскільки перед вченим завжди стоїть ніким не вирішена проблема;
- спосіб пізнання дійсності та її відтворення в мисленні;
- спосіб, прийом або система прийомів для досягнення будь-якої мети, для виконання певної операції;
- форма практичного й теоретичного освоєння дійсності у відповідності з законами руху об’єкта;
- спосіб вивчення предмета, що досліджується, поступового руху від незнання до знання;
- свідомий спосіб досягнення, згідно зі встановленими принципами, визначеної мети.

Щодо наукового дослідження метод визначається як прийом або система способів пізнання певного суб’єкта чи явища. Метод повинен відповідати своєму предмету, «виростати» з нього таким чином, що при зміні предмета має змінитися й метод.

Метод має дві нерозривно пов’язані сторони:

- формально-логічну – це способи і прийоми організації і проведення дослідження, збору й обробки матеріалів, які характеризують дійсність, що вивчається;
- змістовно-генетичну (сутнісно-генетичну) – передбачає необхідність теоретичних узагальнень із використанням системи законів, категорій і принципів діалектики даної науки.

Метод дослідження застосовується в науці свідомо, дотримання умов його застосування є необхідною умовою для досягнення мети.

Спираючись на метод, вчений отримує відповідь на те, з чого потрібно починати дослідження, яким чином групувати об’єкти й давати оцінку фактам, що вивчаються.

Із розвитком методології тісно пов’язаний розвиток наукової теорії – системи наукових достовірних знань у формі тверджень і доведень. *Теорія* є самостійною формою знання. Вона може саморозвиватися, причому перехід від одного теоретичного твердження до іншого відбувається без безпосереднього звернення до досвіду.

Основні відмінності між теорією та методом наведено в табл. 5.1.

Таким чином, теорія тісно пов’язана з методом. Науковий метод розроблюється на основі певної теорії; теорія й метод у своїй єдності є відображенням реальної дійсності. Метод задає спосіб дій із даними, фактами, значимість яких визначається теорією. Теорію також називають функцією методу.

Кожна наука включає в себе один або декілька окремих методів дослідження, наприклад, документальне спостереження, абсолютні, відносні та середні величини, подвійне відображення на рахунках, балансове узагальнення.

Таблиця 5.1 – Критерії відмінностей теорії й метода

Критерії відмінності	Теорія	Метод
Сутність	Результат попередньої діяльності	Вихідний пункт і передумова наступної діяльності
Функції	Пояснення й передбачення з метою пошуку істини, законів тощо	Регуляція й орієнтація діяльності
Зміст	Система ідеальних образів, що відображають сутність, закономірність об'єкта	Система регулятивів, що виступають як засоби подальшого пізнання та зміни дійсності
Мета	Націлена на розв'язок проблеми – що собою являє даний предмет	Націлений на виявлення способів і механізмів дослідження й перетворення предмету

Методи окремих наук – це сукупність способів та принципів пізнання, прийомів і процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій науці.

Загальні методи суворо не регламентовані, це система принципів, прийомів, що носять всезагальний, універсальний характер, є абстрактними, не піддаються формалізації та математизації; загальні методи визначають загальні регулятиви дослідження, його стратегію й не замінюють спеціальних методів (методів окремих наук).

Методи дослідження можна визначити залежно від рівнів пізнання (емпіричний, теоретичний), на яких вони застосовуються (рис. 5.1).

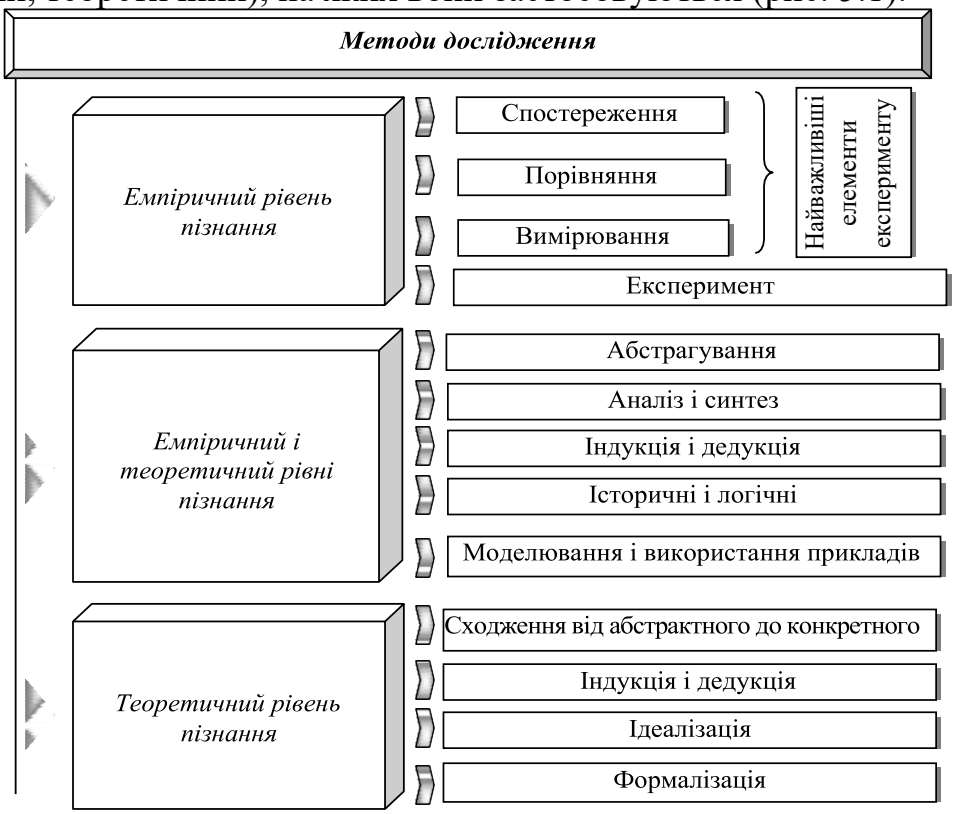

Рисунок 5.1 – Методи дослідження

5.2 Характеристика методів наукового дослідження

Спостереження є активним первинним та елементарним пізнавальним процесом емпіричного рівня наукового пізнання, який ґрунтується, насамперед, на роботі органів чуття людини та його предметній і матеріальній діяльності, завдяки чому людина отримує первинну інформацію про навколишнє середовище. Цей метод виступає, як правило, як один з елементів у складі інших емпіричних методів і дає первинну інформацію про світ.

Під спостереженням також розуміють апробацію, обґрунтування висунутих гіпотез або проміжних результатів дослідження з використанням аксіоматичних знань про об'єкт, а також практики його функціонування.

Спостереження може бути науковим та ненауковим, залежно від мети та завдань, які переслідуються суб'єктом пізнання.

За обсягом одиниць сукупності, що досліджується, спостереження може бути суцільним і несуцільним. При *суцільному спостереженні* інформація надходить від усіх одиниць сукупності. При *несуцільному спостереженні* інформація збирається лише від раніше встановленої частини одиниць сукупності. Несуцільне спостереження може бути проведене в більш стислі терміни та з меншими затратами праці та коштів, ніж суцільне спостереження, адже обстеженню підлягає лише частина одиниць сукупності.

Різновидом несуцільного спостереження є *вибіркове спостереження,* яке базується на принципі випадкового відбору порівняно невеликої частини одиниць сукупності для їх обстеження. До несуцільного спостереження відноситься також монографічне, при якому детально вивчається конкретний об'єкт.

Наукове спостереження характеризується такими особливостями:

- пов'язане з вирішенням визначеної наукової проблеми чи завдання;
- повинно надавати певний фактичний матеріал, який дозволяє посилити або спростувати ту чи іншу гіпотезу;
- відрізняється особливим характером мети дослідження.

Крім того, спостереження повинно відповідати таким вимогам:

- планомірності;
- цілеспрямованості;
- активності;
- систематичності.

Учений використовує спостереження з метою збору фактів для винайдення способу вирішення проблеми (висування та доведення гіпотези), молодий науковець – для наочного підтвердження висновків науки.

Найбільш поширеними в економічних науках є статистичне та бухгалтерське спостереження.

Статистичним спостереженням називають планомірний, науково-організований збір масових даних про явища і процеси суспільного життя.

Бухгалтерське спостереження – це зібрання первинної інформації про факти господарського життя та її реєстрація в документах. Інформацію про кожний факт або групу однотипних фактів обов'язково реєструють на двох

різних рахунках. Різновидом бухгалтерського спостереження є інвентаризація – перервне, переважно періодичне, спостереження, яке доповнює поточне. Реєстрація (фіксація) – це закріплення даних про предметну сутність (властивість) факту господарського життя – об'єкта обліку, одиниць його вимірювання та інших характеристик на носії інформації в момент здійснення цього факту (документація) або у звітному періоді (інвентаризація).

Спостереження необхідне для наукового пізнання, адже без нього наука не могла б отримувати первинну інформацію, не володіла б фактами та емпіричними даними, без яких було б неможливим і теоретичне знання. Однак наука не може обмежуватися лише спостереженням.

Порівняння – один із найбільш розповсюджених методів пізнання, яке дозволяє встановити подібність та розбіжність предметів та явищ. Недарма говорять, що «все пізнається в порівнянні». У результаті порівняння виявляється те загальне, що притаманне низці об'єктів.

При проведенні порівняння необхідно дотримуватися двох основних вимог:

- порівнюватися повинні лише такі явища, між якими може існувати визнана об'єктивна єдність;
- для пізнання об'єктів їх порівняння повинно здійснюватися за найбільш важливими, суттєвими (в плані конкретного пізнавального завдання) ознаками.

Метод порівняння заснований на співставленні одних показників з іншими: плановими, середніми, галузевими, за минулі періоди тощо. Слід ураховувати, що порівняння з даними попередніх періодів потребує забезпечення умов зівставленості.

Цей метод активно використовується в усіх методиках окремих наук, адже порівняння дає можливість виявляти спільні та відмінні риси з метою подальшого узагальнення, через яке наука проникає в сутність явища.

Різновидом порівняння є аналогія.

Аналогія (від грец. *analogia*) – відповідність, схожість або пропорція між двома величинами за визначеними ознаками, метод наукового дослідження, завдяки якому досягається пізнання одних предметів і явищ на основі їх подібності з іншими.

Відповідно, метод аналогії ґрунтується на подібності деяких аспектів різних предметів та явищ. Одержані результати поширюються на всі аналогічні явища.

Далеко не всі аналогії є логічними, через це вони повинні піддаватися перевірці. Існують два способи перевірки аналогій:

- перший спосіб – чи дійсно доречним є порівняння явищ?
- других спосіб – чи немає істотної різниці між цими явищами?

Аналогія як форма мислення в науці забезпечує перехід від емпіричного пізнання до теоретичного шляхом переносу відомого способу вирішення проблеми на нову ситуацію, але за умови, що ця ситуація є аналогом тієї, що досліджувалася. Історія розвитку науки підтверджує, що аналогія була основою для багатьох наукових та технічних відкриттів. Особлива роль належить

висновку, зробленому на основі методу аналогії, у загально-історичних науках, набуваючи нерідко значення єдино-можливого методу пізнання.

У наукових дослідженнях аналогія має важливе значення для збагачення наукових знань.

Одним із різновидів методу аналогій є метод моделювання.

Моделювання – метод наукового пізнання, що ґрунтується на заміні предмета або явища, що досліджується, на його аналог, модель, що містить істотні риси оригіналу. В економічних дослідженнях широко застосовується економіко-математичне моделювання, коли модель та його оригінал описуються тотожними рівняннями й досліджуються за допомогою комп'ютерних технологій.

Метод моделювання також забезпечує перехід від емпіричного рівня пізнання до рівня теоретичного.

У бухгалтерському обліку цей метод набуває все більшого розповсюдження у зв'язку з використанням комп'ютерних технологій для обробки облікових даних.

Вимірювання – це метод дослідження, за допомогою якого визначаються числове значення деякої величини з використанням одиниці вимірювання об'єкта. Цінність вимірювання полягає в тому, що воно дає точну, кількісно визначену інформацію про явища і процеси, які утворюють господарську діяльність.

Найважливішим показником якості та наукової цінності вимірювання є точність**,** яка залежить від наполегливості вченого, від методів, які він застосовує в процесі дослідження, а також від вимірювальних пристроїв, які використовуються.

У бухгалтерському обліку вимірювання (оцінювання) – це вираження об'єкта обліку в певних одиницях вимірювання (натуральних, трудових або грошових) способом оцінки або калькуляції.

Окремим випадком спостереження є ***експеримент*** (від лат. *experimentum* – проба, дослід) – науково поставлений дослід відповідно до мети дослідження для перевірки результатів теоретичних досліджень. Цей метод передбачає втручання в природні умови існування предметів та явищ або відтворення окремих аспектів предметів та явищ у спеціально створених умовах із метою вивчення їх без ускладнюючих процес супутніх обставин.

Експеримент провадиться в умовах, які дають змогу відтворювати явище та спостерігати за його станом і змінами в природніх умовах. Наприклад, проведення експерименту в окремій галузі економіки або на окремому підприємстві щодо впровадження конкретної комп'ютерної програми з бухгалтерського обліку.

Експеримент як метод наукового дослідження застосовується на основі визначених уявлень, гіпотез. Уявлення виникають у вченого в процесі розумового пошуку. У науковому дослідженні експеримент пов'язаний не лише з чуттєво-практичними, але й з абстрактно-теоретичними формами пізнання.

Характеризуючи експеримент як метод емпіричного дослідження, можна виділити такі його характерні ознаки (рис. 5.2).

Рисунок 5.2 – Характерні ознаки експерименту як методу емпіричного дослідження

Експеримент і спостереження є основними та вихідними видами пізнавальної діяльності, яка спрямована безпосередньо на вивчення об'єкта.

Експериментальне вивчення об'єктів у порівнянні зі спостереженням має такі переваги:

- у процесі експерименту стає можливим вивчення того або іншого явища в «чистому вигляді»;
- експеримент дозволяє досліджувати властивості об'єктів дійсності в експериментальних умовах;
- найголовнішою перевагою експерименту є його повторність.

Без спостереження й експерименту не може відбуватися наукове пізнання. Емпірична діяльність є основою наукового пізнання, джерелом наукових ідей, гіпотез та теорій; вона значною мірою пронизана поняттями, ідеями, принципами й науковими законами, знання та використання яких уже належить до теоретичного рівня пізнання.

Абстрагування (від лат. *abstrahere* – відволікати) – метод, який дає змогу переходити від конкретних питань до загальних понять і законів розвитку.

Абстрагування носить універсальний характер, так як сама думка науковця пов'язана з цим процесом або з використанням одержаних результатів. Зміст цього методу полягає в суттєвому відволіканні від несуттєвих властивостей, зв'язків, відносин, предметів та в одночасному виділенні, фіксуванні певних сторін цих предметів, що цікавлять дослідника.

Конкретизація (від лат *concretus* – густий, твердий) – метод дослідження предметів у всій їх різноманітності, в якісній багатогранності реального існування на відміну від абстрактного вивчення предметів. При цьому досліджується стан предметів у зв'язку з певними умовами їх існування та історичного розвитку. Так, перспективи розвитку підприємства можуть бути визначені на підставі конкретних розрахунків основних показників його діяльності.

Важливим моментом конкретизації є обмеження кола досліджуваних об'єктів.

Сходження від абстрактного до конкретного є всезагальною формою руху наукового пізнання, це відображення дійсності в мислені. Згідно з цим методом процес пізнання ніби розпадається на два відносно самостійні етапи:

- перший етап – від чуттєво-конкретного до його абстрактних визначень – єдиний об'єкт розчленовується, описується за допомогою багатьох понять та мислень. Він ніби «випаровується», перетворюючись у сукупність зафіксованих мисленням абстракцій, односторонніх визначень;
- другий етап – сходження від абстрактного до конкретного. Суть його полягає в русі думки від абстрактних визначень об'єкту, тобто від абстрактного до конкретного в пізнанні. На цьому етапі ніби відтворюється первинна цілісність об'єкту, він відтворюється в усій своїй багатогранності – але в мисленні.

Обидва етапи пізнання є взаємопов'язаними. Сходження від абстрактного до конкретного неможливо здійснити без попереднього розчленування об'єкта думкою, без сходження від конкретного в дійсності до абстрактних його визначень. Можна сказати, що цей метод дослідження, є процесом пізнання, згідно з яким мислення сходить від конкретного в дійсності до абстрактного в мисленні, і від нього – до конкретного в мисленні.

Метод сходження від абстрактного до конкретного вважається важливою формою теоретичного пізнання, що приводить до розкриття через систему абстрактних понять сутності об'єкта, що досліджується.

Процес абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язаний з іншими методами дослідження, перш за все, з аналізом та синтезом.

Аналіз (грецьк. – розклад, розчленування) – метод дослідження, що полягає в мисленому або практичному розчленуванні цілого на складові частини, (протилежне – синтез), кожна з виділених частин аналізується окремо в межах єдиного цілого; уточнення логічної форми (будови, структури) міркування засобами формальної логіки.

При аналізі необхідно показати характерні риси явища, яке вивчається, та властиві йому закономірності розвитку.

Аналіз трактує дійсність як зібрання одиночних властивостей і явищ. Здійснення за цим методом дослідження полягає в розкладанні предмета дослідження на частини й дослідженні кожної з них окремо або розкритті складових цього предмета. Негативною властивістю аналітичного методу є надмірна увага до деталей, що може призвести до втрати з поля зору цілого предмету дослідження.

У наукових дослідженнях використовуються такі види аналізу: елементарний та причинно-наслідковий. Елементарний аналіз полягає в розкладанні предмета дослідження на частини без передбачення між ними будь-яких відношень і зв'язків. Такий аналіз має характер опису. Найчастіше в наукових дослідженнях елементарний аналіз використовується для підготовки до виявлення проблемних ситуацій, що досліджуються. Аналіз причини полягає у вивченні зв'язків, що виникають між окремими частинами предмета дослідження.

Застосування методу аналізу в наукових дослідженнях складається із трьох фаз:

- підтвердження того, що є;
- критика й оцінка явища на фоні його причин і результатів, а також різного роду залежностей між ними та з іншими явищами;
- визначення внесків, а також пропорцій найбільш властивих змін.

У бухгалтерському обліку метод аналізу застосовується при класифікації господарських явищ, що підлягають відображенню на рахунках шляхом подвійного запису. Використання цього методу в бухгалтерському обліку стало передумовою виникнення такого облікового прийому як аналітичні рахунки.

Синтез (від грец. *sythesis* – поєднання, з'єднання, складання) – метод вивчення об'єкта в його цілісності, в єдиному і взаємному зв'язку його частин.

У процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета (об'єкта чи явища), розчленованого в процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет (об'єкт чи явище) як єдине ціле.

У бухгалтерському обліку синтез (узагальнення) – це підведення підсумків за кожним аналітичним та синтетичним рахунком (оборотів за період) та виведення залишків на початок наступного звітного періоду і формування звітності за потребами користувачів бухгалтерською інформацією. У бухгалтерському обліку застосування цього методу проявляється при визначенні переліку синтетичних рахунків, статей, балансу та іншої звітності.

Методи аналізу та синтезу в науковому дослідженні органічно пов'язані між собою й можуть приймати різні форми залежно від властивостей об'єкту, який вивчається, та мети дослідження.

Залежно від рівня пізнання об'єкта, від глибини проникнення в його сутність, використовуються аналіз та синтез різного роду. Так, прямий, або емпіричний, аналіз та синтез застосовуються на стадії початкового ознайомлення з об'єктом. При цьому відбувається виділення окремих частин об'єкта, визначення його властивостей, найпростіші виміри, фіксація безпосередньо даного, що знаходиться на поверхні загального. Такий вид аналізу та синтезу дає можливість пізнати явище, але для проникнення в його сутність цього не достатньо.

На практиці методи аналізу та синтезу взаємно доповнюються, надають процесу дослідження таку послідовність: розкладення предмету дослідження на елементи методом аналізу, і – після окремих досліджень кожного з виділених елементів – їх поєднання або синтезу в єдине ціле.

Індукція (від латинського *induction* – виведення, спонукання) – метод дослідження, при якому загальний висновок про ознаки множини елементів виводиться на основі вивчення цих ознак у частини елементів однієї множини.

Індуктивний метод пізнання, або метод індукції – це узагальнення окремих спостережень або рішень, тобто рух, пізнання від часткового до загального.

Застосування цього методу вимагає прийняття передумови, що тільки факти можуть бути основою наукового результату. Цими фактами можуть бути реально існуючі явища, факти господарського життя. До індуктивних методів належать різного роду види аналізу, які застосовуються в різних наукових дисциплінах.

Дедукція (від лат. *deduction* – виведення) – метод логічного висновку від загального до часткового, тобто спочатку досліджують стан об'єкта в цілому, а потім його складових елементів.

Метод дедукції є зворотним у відношенні до індуктивного методу: рух пізнання відбувається від загального до часткового. Цей метод часто використовується для удосконалення конкретних рішень на основі загальних.

Дедукція застосовується в дослідженнях, метою яких є визначення характеру властивостей явищ, та пошук залежностей між ними. Можна використати моделі або теоретичні зразки, які базуються на існуючих даних. Штучно сконструйовані зразки підлягають виправленню в порівнянні з дійсністю. На підставі таких порівнянь виключаються зразки й моделі, які суперечать дійсності. Такі дії називаються *редукцією*.

Індукція, дедукція й редукція в єдності забезпечують розвиток пізнавального процесу. Спочатку дослідник ознайомлюється з дійсністю (методом індукції, який є безпосередньою основою для результатів), за допомогою методу дедукції конструює гіпотези або робочі моделі, які в процесі редукції піддаються перевірці через порівняння з дійсністю.

Сучасні науково-теоретичні дослідження мають за мету проникнути в сутність явищ та процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду об'єкта в його розвитку, тобто при застосуванні історичного методу.

Історичний метод дослідження є важливим знаряддям пізнання суспільних явищ та процесів. Його сутність полягає у вивченні всіх явищ та процесів у динамічному розвитку, становленні та у зв'язку з конкретними етапами історії суспільства.

Історичний метод включає таку сукупність наукових прийомів: періодизація та історична деталізація, аналіз одиничного, особливого та всезагального, єдність та боротьба протилежностей, історичне моделювання, активна дія.

Періодизація розвитку економічних явищ та процесів перш за все здійснюється з урахуванням ступенів прогресивного розвитку людства: первісний лад, феодалізм, капіталізм, комуністична формація, ринкові відносини.

Історична деталізація – універсальний прийом вивчення економічних явищ, сутність якого полягає в тому, що складні історичні явища та процеси розчленовуються за складовими частинами та в часі.

Застосування *аналізу одиничного, особливого та всезагального, єдності та боротьби протилежностей* потребує вивчення відмінних, особливих та всезагальних зв'язків кожного явища та процесу, а також джерела їх руху в умовах визначеного часу та місця.

Застосування *історичного моделювання* передбачає розробку логічної моделі історичного розвитку або процесу, в якій зв'язки досягли «повної зрілості» та «класичної форми». У моделі виключається все випадкове, усе, що проходить, усе, що неминуче для історичного процесу. Модель історичного процесу дозволяє пізнати явище тільки в тому разі, коли воно має свою об'єктивну основу.

Можна визначити такі правила методу історичного пізнання (рис. 5.3).

Завершальним етапом вивчення історії є аналіз сучасного стану питання. Треба виявити коло нерозв'язаних питань, які будуть вихідною позицією у визначенні перспектив подальшого вивчення проблеми та при обґрунтуванні завдання даного дослідження. Лише після цього можна остаточно визначити структуру проблеми.

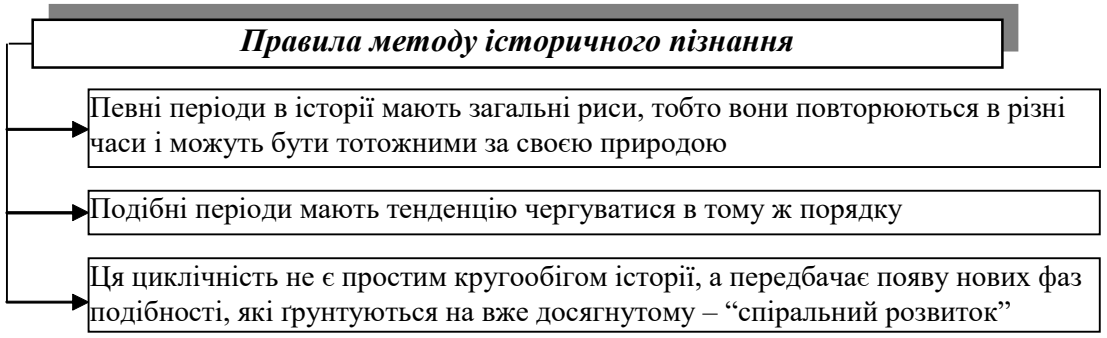

Рисунок 5.3 – Правила методу історичного пізнання

Одним із важливих методів збору інформації є ***опитування.*** Суть цього методу полягає в тому, що інформацію збирають шляхом реєстрації показників отриманих у результаті опитування людей. Цей метод дозволяє одержати інформацію не лише про факти, але і про мотиви, причини, що їх зумовили.

Інформацію, яку одержують при опитуванні, умовно можна поділити на соціально-економічну та соціально-психологічну. Соціально-економічна інформація – це дані про соціальний стан та рід занять опитуваних, розмір їх доходів, склад сім'ї, забезпеченість; соціально-психологічна – відомості про фактори суб'єктивно-психологічного характеру.

Залежно від характеру інформації, одержаної в результаті опитування, її можна поділити на дві групи: анкетні та одержані в результаті опитування-інтерв'ю.

Анкетні опитування проводяться за регламентованою програмою. Для їх проведення розробляється анкета – визначеним певним чином структурно

організований набір питань, кожне з яких дозволяє отримати дані, передбачені програмою опитування.

Опитування-інтерв'ю проводяться у формі вільної бесіди, під час якої ставляться питання, відповіді на які дозволяють отримати необхідну інформацію.

За формою проведення опитування можуть бути усними та письмовими. Залежно від форми спілкування з опитуваними опитування поділяються на очні та заочні. Також опитування класифікують за адресністю та частотою проведення.

Метод анкетування є одним із основних способів збору даних у суспільних науках. Можна виділити такі види методу анкетування: явна й анонімна, статистична й монографічна, а також особове анкетування безпосереднім способом, за допомогою спеціально перекваліфікованих і проінструктованих третіх осіб.

Особисте анкетування має явний характер, що може викликати сумніви щодо щирості відповіді. Анонімна анкета не може викликати сумнівів, щодо щирості, однак анонімність не передбачає ніякої відповідальності респондентів, що значною мірою зменшує цінність таких анкет.

Текст і склад анкети відрізняються залежно від теми дослідження і від способу анкетування. Під час складання тексту анкети потрібно пам'ятати про те, щоб питання:

- формулювалися зрозумілим і ясним способом, не викликаючи сумнівів у респондентів;
- були сформовані в певному нериторичному й логічному порядку.

При виконанні анкетних досліджень виділяють три етапи:

- фактори вступу і приготування (складання тексту анкети і вибір осіб, а також об'єкта дослідження),
- безпосереднє збирання даних (проведення анкети),
- опрацювання результатів і перевірка даних.

Статистико-економічний метод – це сукупність прийомів, які використовуються для всебічної характеристики розвитку масових суспільних явищ за допомогою цифрових даних.

Прийоми статистико-економічного методу поділяються на дві групи: статистичного спостереження та обробки й аналізу його результатів.

Основними прийомами обробки та аналізу статистичних даних є економічне групування, середні та відносні величини, економічні порівняння, графічний прийом, паралельні ряди, індексний прийом та прийом непрямого використання групувань, кореляційного та дисперсійного аналізу тощо. Розрахунок статистичних показників передбачає визначення індивідуальних, узагальнюючих, атрибутивних, кількісних та абсолютних показників, показників обсягу й рівня, середніх і простих показників рівня, відновних показників.

Нижче охарактеризовані основні прийоми статистико-економічного методу дослідження (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 – Статистичні методи дослідження

№ з/п	Прийоми статистико-економічного методу дослідження	Характеристика
1	Статистичне зведення	Обробка статистичного матеріалу з відображенням її результатів у табличному або графічному вигляді. Крім обов'язкового контролю зібраних даних, ця обробка включає в себе систематизацію, класифікацію (групування) матеріалу, складання таблиць, одержання підсумкових і похідних показників (середніх і відносних величин)
2	Статистичне групування	Процес створення схожих у тому чи іншому відношенні груп, що здійснюється за наявними статистичними даними. Проводиться на основі підсумкових даних зведення й передбачає наукову обробку матеріалу з метою узагальнення і визначення різних закономірностей. Передбачає розчленування сукупності, що вивчається, на групи за суттєвими ознаками з метою вивчення типів, структури та структурних зсувів, закономірностей розвитку явищ. Ознаки повинні відображати суттєві та стійкі риси якісно однорідних груп розчленованої сукупності
3	Кореляційно – регресійний аналіз	Використовується для вивчення функціональних і кореляційних зв'язків. Одним із прийомів вивчення кореляційних зв'язків є факторні групування, які ґрунтуються на вивченні супровідної варіації. Вони дають можливість робити висновки про наявність зв'язку, про його форму (прямий, зворотний), приблизно характеризують тісноту зв'язку. При цьому факторні групування добре відображають змінність і різноманітність зв'язків всередині сукупностей
4	Побудова і вивчення рядів динаміки	Ряд динаміки являє собою перелік числових значень певного статистичного показника в послідовні моменти або періоди часу. Для вивчення динамічних рядів здійснюється розрахунок таких показників: середній рівень ряду, абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту; здійснюється побудова тренду, вирівнювання рядів динаміки. У ході вивчення та аналізу рядів динаміки на основі виявлених особливостей зміни явищ у минулому можливе передбачення поведінки ряду в майбутньому, тобто будуються різноманітні прогнози шляхом екстраполяції рядів (продовження рядів)
5	Індексний метод	Обчислення загальних індексів, які виступають як узагальнюючі відносні показники, що дозволяють зіставляти між собою показники за складними сукупностями. Індексний метод дає можливість не тільки вивчати динаміку тих чи інших показників, але й вимірювати вплив окремих факторів на динаміку складного показника, дає можливість абстрагуватися від певних факторів у випадку необхідності або розглядати їх у взаємозв'язку. Індексами можна назвати відносні величини, що характеризують співвідношення явищ у часі, просторі й порівняно з планом. Індекси можуть відображати зміни в часі і просторі, як окремих одиничних, простих показників, так і однойменних показників за складними сукупностями

Монографічний метод є формою статистичного дослідження, що полягає в дослідженні індивідуального прикладу, при чому сторона кількісних даних передбачає також інформацію у формі опису.

Монографічний метод полягає в особливому, всебічному і вичерпуючому дослідженні визначеної наукової проблеми. Суттєвою роллю в монографічному методі відіграє опис. Монографія відрізняється від звичайного опису консервацією визначеної проблеми, всебічністю охоплення, а також аналітичністю характеру. Правильно написана монографія включає в себе дослідження явища у зв'язку з причинно-результативними явищами.

Застосовується монографічний метод у відношенні до одного предмета дослідження й одночасно відзначається в широкому його охопленні, або передбаченні великої сфери завдання.

Монографічний метод дає можливість для широкого й багаторівневого охоплення вузького предмета дослідження. Фактично при дослідженнях монографічного типу науковці користуються багатьма дослідницькими методами.

Прогнозування – це передбачення на перспективу. В основі цього методу лежить прагнення особистості до майбутнього, до здійснення мрії, цілі, ідеї, проекту. Цей метод виражається в проектуванні, моделюванні, плануванні, висуненні відповідних гіпотез і різних за характером передбачень. Уміти прогнозувати – означає вміти мислити масштабно, комплексно, творчо.

Прогнозування виступає й як життєво важливий процес, який здійснюється в усіх сферах діяльності особистості. Прогнозування сприяє досягненню певної мети, результат якої залежить від мудрості прогнозуючого.

Прогнозувати в широкому розумінні означає передбачати, тобто отримувати інформацію в майбутньому. У більш вузькому значенні під прогнозуванням розуміється спеціальне наукове дослідження, предметом якого є конкретні перспективи явища, що досліджується. Об'єктом прогнозу може бути, наприклад, подальший розвиток бухгалтерського обліку в цілому або деяких його аспектів.

Розробка прогнозів розвитку певного об'єкта (явища) підвищує об'єктивність рішення, яке приймається, і дозволяє більш обґрунтовано планувати діяльність.

Прогнозування може бути здійснено на підставі: вивчення поглядів, думок компетентних осіб (експертні оцінки), уявлень про майбутній стан явища на базі досвіду або аналогії; гіпотетичного продовження тенденції розвитку явища в майбутньому (екстраполяція); моделювання майбутнього стану.

Основними способами складання прогнозу є: проведення анкетування й передбачення на основі досвіду, складання динамічних рядів показників розвитку, створення прогностичних моделей.

На основі отриманої інформації складаються прогнози двох типів:

1) *дослідницько-пошукові*, які виходять із попередніх тенденцій розвитку явища й передбачають його розвиток від теперішнього до майбутнього. Мета цього типу прогнозування – розкрити проблеми, які виникнуть, якщо не будуть вжиті певні заходи;

2) *нормативні* (прогнозування бажаного стану). Мета цього типу прогнозування – визначення способів досягнення оптимального стану явища, що прогнозується, відповідно до попередньо визначених критеріїв.

Прогноз на підставі результатів дослідження – це модель розвитку майбутнього стану явища, що досліджується та способів досягнення цього стану – здійснюється шляхом порівняння та протиставлення прогностичних даних, отриманих експлоративним та нормативним шляхом.

& 5.3 Вибір методів дослідження

Кожна наука володіє загальним арсеналом методів проведення досліджень при вивченні власного предмету. Спеціальні методи, які використовуються в наукових дослідженнях із бухгалтерського обліку, поділяються за окремими етапами проведення досліджень на методи: збору інформації, її обробки, аналізу, розрахунків і обґрунтувань та методи прогнозування.

Існування науково-методичного апарату в науці передбачає наявність та застосування таких його елементів:

- *методи збору фактів,* що мають відношення до об'єкта теорії (спостереження, реєстрація, вимірювання);
- *методи описання фактів* (змістовного, реєстраційного і формального), а також властивостей ідеалізованого об'єкта теорії, що випливають із факту, та факторів, що виражаються цими властивостями, а також досліджуваних явищ (процесів), розвиток яких визначається факторами;
- *методи аналізу фактів, властивостей, факторів і явищ* за різними показниками і критеріями (оцінка, зіставлення, порівняння, класифікація, впровадження, систематизація);
- *методи обґрунтування* наукових висновків, серед яких: методи побудови (синтезу), доведення та методи оцінки достовірності;
- *методи вибору й обґрунтування* наукових рекомендацій, у тому числі методи побудови (синтезу), оцінки й оптимізації;
- *методи інтерпретації та експериментальної перевірки* висновків і рекомендацій;
- *методи техніко-економічної оцінки* рекомендацій.

До методів *обробки інформації* відносяться групування, розрахунок відносних та середніх величин, показників варіації, розробка таблиць, графічне відображення інформації, побудова рядів динаміки, розрахунок індексів і визначення показників залежностей показників між собою.

Вибір методу наукового дослідження визначається характером наукової проблеми та її змістом. Він спрямований на пошук способів вирішення проблеми (гіпотези або моделювання думки – наслідки процесу постановки наукової проблеми).

Методи проведення наукового дослідження обираються свідомо. Цей вибір здійснюється серед відомих науці методів дослідження з передбаченням змісту та можливості застосування визначеного способу для конкретного завдання дослідження.

Перш за все *при виборі методів дослідження необхідно враховувати:*

- поставлене питання дослідження, його основну ідею, гіпотезу. Передусім необхідно визначити, чи дійсно обраний метод забезпечує можливість з'ясування сутності проблеми;
- реальні умови його застосування на практиці;
- які з методів дозволяють отримати найбільш достовірні результати;
- якими знаннями в області методології та методики, а також яким досвідом володіє дослідник.

Результати дослідницької роботи залежать від вибору системи методів та від методичного забезпечення наукової роботи загалом.

Системний підхід у наукових дослідженнях. Сучасна наука озброює дослідника багатим арсеналом методів, коло яких постійно розширюється. Тому він повинен передбачити можливість сполучення методів, що взаємодіють та доповнюють один одного. Для сучасної науки характерним є намагання використовувати різноманітні методи і прийоми. Саме це визначає використання системного підходу при проведенні наукового дослідження.

Один із головних напрямків реалізації системного підходу в дослідженні питань бухгалтерського обліку – використання його принципів (рис. 5.4).

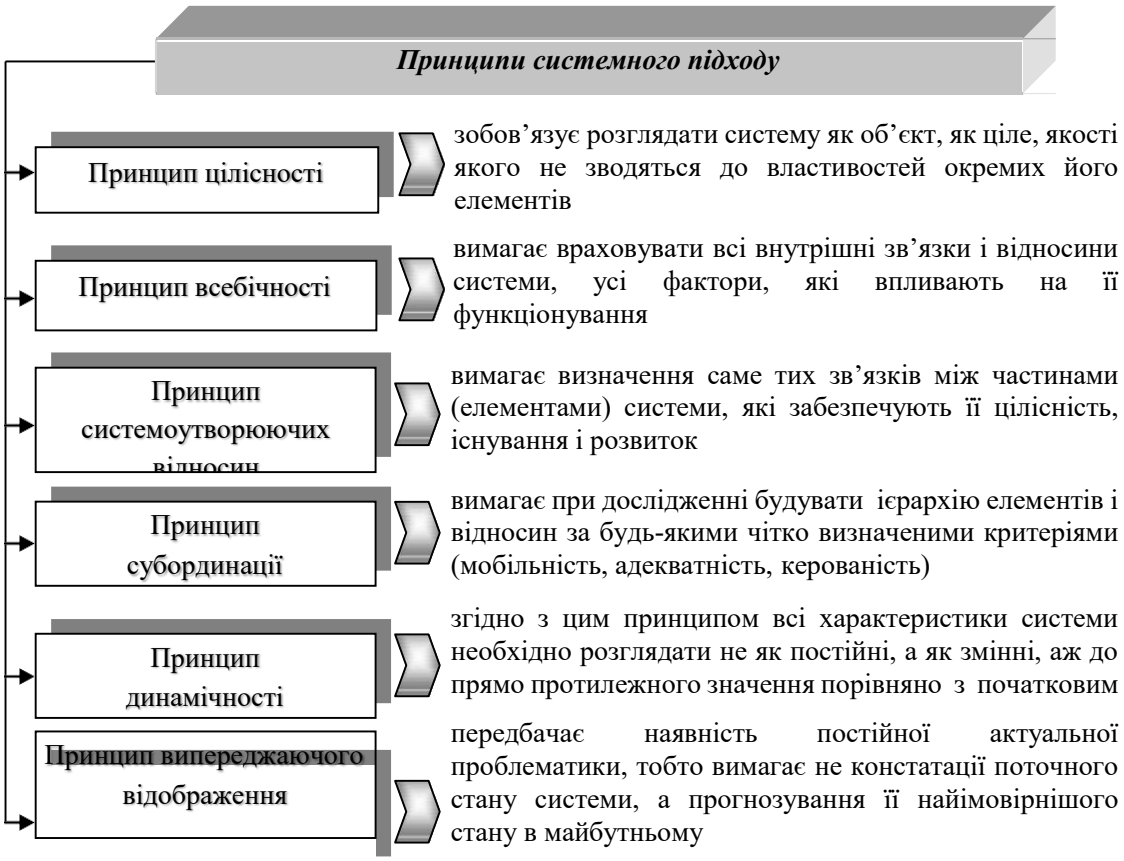

Рисунок 5.4 – Принципи системного підходу

Системний підхід розширює можливості використання в економічній науці методів і технічних прийомів інших наукових дисциплін, які застосовують

експеримент і широкі емпіричні дослідження та користуються при цьому найбільш сучасними інструментами наукового пізнання.

У процесі вирішення наукової проблеми вчений, як правило, самостійно шукає методи та способи її вирішення. Пошук цих методів у кожній науці своєрідний. Вчений вирішує проблему після тривалих пошуків, часто шляхом спроб та помилок, шляхом багаторазової теоретичної та практичної перевірки та переперевірки.

Усі прийняті методичні рішення необхідно фіксувати у формі методик дослідження, які періодично переглядаються.

На основі вибору методів, що використовуються на окремих етапах дослідження, визначається *методика* дослідження – сукупність методів і прийомів правильного й цілеспрямованого вивчення явищ. При визначенні методики необхідно використовувати не тільки особистий досвід, але й досвід інших дослідників.

Обрану методику потрібно удосконалювати на основі критичного аналізу попередніх робіт і результатів їх впровадження в практику. Крім цього, доцільно перевірити можливість використання методів, що застосовуються при дослідженні проблем у суміжних дисциплінах. В одних випадках можна використовувати сам метод, в інших – тільки його ідею. Оскільки метод не являє собою щось незалежне від задач, об’єкта й умов дослідження, методи диференціюють та індивідуалізують.

Обраний метод значною мірою визначає цінність дослідження: правильно обраний метод підвищує ефективність дослідження, метод застарілий, непродуманий або не оброблений у всіх деталях знецінює його. Недостатня ретельність у виборі методів призводить до необхідності повторення всієї роботи.

Поряд з ефективністю й надійністю методів велике значення має їх простота, ясність і доступність.